

Μνήμων

Τόμ. 10 (1985)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ

Δ. ΑΝΩΓΕΙΑΤΗΣ: Δημογραφικές πληροφορίες για την Ελλάδα από περιηγητές (1800-1821) ● Μ. ΚΟΛΥΒΑ-ΚΑΡΑΛΕΚΑ: Κατάλογος 'Ιστορικού 'Αρχείου Ζακύνθου ● Δ. ΛΟΥΛΕΣ: 'Η δολοφονία του Ι. Καποδίστρια και η Ρωσία ● Κ. ΝΤΟΚΟΣ: 'Η μετοικασία των 'Αθηναίων στην Πελοπόννησο και η πρώτη φάση του εθνοπατρισμού τους (1688-1691) ● Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: Συμβολή στην ιστορία της ελληνικής δημοκρατίας (1849-1857) ● ΛΟΥΚΙΑ ΔΡΟΥΛΙΑ: 'Η εθμική παράδοση στην ονοματοθεσία και ο Διαφωτισμός. Ένα παράδειγμα από την Αχαΐα ● ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ: 'Εμμονοϊδ. Τροχάνης. Ένας μύθος διασταλτός του 19' αιώνα ● ΣΟΦΙΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ: 'Η εφημερίδα «Καμπάνια», «όργανο των λαέδρων και «όν ντόπιων συμφορώντων», Μυτιλήνη 1923-24 ● Φ. ΗΛΙΟΥ: Δέκα εκδόσεις της τυπογραφίας Γλακή με επιμέλεια του έββα Γραβενίτου ανά χρόνια 1673-1674 ● ΕΛΕΝΗ ΓΑΡΔΙΚΑ-ΚΑΤΣΙΔΑΚΗ: 'Ο ρόλος της διάσωσης του λονδίνου στην πύση του Αύγουστίνου Καποδίστρια ● Κ. ΚΑΤΗΦΟΡΗΣ: Οι έμπορικες συντροφιές στη Λευκάδα σύμφωνα με το 'Αρχείο του Γ. Ζαμπέλη (1734-1743) ● Α. ΠΟΛΙΤΗΣ: Μεθιστορήματα, άγορά και παραγωγή του βιβλίου. Σέψεις γύρω από μία πληροφορία των μέσων του 19ου αιώνα ● Φ. ΗΛΙΟΥ: 'Εκδόσεις των «'Ανδραγαθειών Μιχαήλ Βασιλόπουλου» και ένας βιβλιοκατάλογος του Βορείου ● Π. ΚΥΡΟΜΗΛΙΔΗΣ: 'Ο Κεραιός μελετητής του Bentham ● ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΜΠΑΛΑΤΑ: 'Αποστολές βιβλίων στη βιβλιοθήκη της Χίου. Στοιχεία από την 'Αλληλογραφία 'Αδαμάντιου Κοραή και 'Αλεξάνδρου Βασιλείου (1799-1817)

ΑΘΗΝΑ 1985

Η ΕΘΙΜΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΗΝ ΟΝΟΜΑΤΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ Ο ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ. ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΧΑΪΑ

ΛΟΥΚΙΑ ΔΡΟΥΛΙΑ

doi: [10.12681/mnimon.330](https://doi.org/10.12681/mnimon.330)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΔΡΟΥΛΙΑ Λ. (1985). Η ΕΘΙΜΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΗΝ ΟΝΟΜΑΤΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ Ο ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ. ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΧΑΪΑ. *Μνήμων*, 10, 187-201. <https://doi.org/10.12681/mnimon.330>

Η ΕΘΙΜΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΣΤΗΝ ΟΝΟΜΑΤΟΘΕΣΙΑ ΚΑΙ Ο ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ

ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΧΑΪΑ

Τὸ θέμα τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς ὀνοματοθεσίας, ἄρρηκτα δεμένο μὲ τὴν ἀνθρώπινη προσωπικότητα, ἐνδιαφέρει ἄμεσα τὸν ἐρευνητὴ τῆς ἱστορίας ποὺ μελετᾷ τὴν ἀνθρώπινη ἐνότητα μέσα στὴν κοινωνικὴ ὁμάδα στὴν ὁποία ἀνήκει. Τὸ προσωπικὸ ὄνομα ποὺ ἔχει συνδεθεῖ κατὰ παράδοση, στὰ χρόνια τοῦ χριστιανισμοῦ, μὲ τὸ μυστήριό τῆς βαπτίσεως,¹ ἔχει ἀπασχολήσει ὡς σήμερα τὴν ἐλληνικὴ ἐπιστήμη, κυρίως ἀπὸ γλωσσικὴ καὶ λαογραφικὴ ἄποψη.² Ὁ σχηματισμὸς καὶ ἡ προέλευση τοῦ ὀνόματος, οἱ δοξασίες καὶ τὰ ἔθιμα ποὺ ἐπικράτησαν μέσα στὸν χρόνο, στὶς διάφορες ἐλληνικὲς περιοχές, κατὰ τὴν ὀνοματοθεσίαν, ἔχουν ἐξετασθεῖ μὲ βάση τὴν ποικίλη πληροφόρηση, ὅση ἔχει ὡς τώρα ἀποθησαυρισθεῖ. Ὅμως, ὅπως ἔχει κιόλας ἐπισημανθεῖ ἀπὸ τοὺς ἐιδικούς, ἡ ἐρευνα γύρω ἀπὸ τὸ ὄνομα ἀποσκοπεῖ στὴν μελέτη τοῦ συνολικοῦ ἱστοτικοῦ βίου ἐνὸς λαοῦ· συνεπῶς δὲν ἀποτελεῖ ἀποκλειστικὰ ἀντικείμενο μελέτης ἐπιμέρους μόνο ἐπιστημονικῶν κλάδων τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ ἐντάσσεται σὲ γενικότερες θεωρήσεις τῆς.

Ἀποτέλεσμα ἀτομικῶν ἐπιλογῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκφάνση συλλογικῶν νοοτροπιῶν, ἡ ὀνοματοθεσία στάθηκε κάποτε καὶ ἐκφραστὴς ἰδεολογικῶν τάσεων καὶ ἀντιθέσεων ποὺ χάραζαν ἢ καὶ διαμόρφωσαν κάθε φορὰ τὸν χαρακτήρα τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας. Θυμίζω, λόγου χάρι, τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ χριστιανισμοῦ ὅταν ἡ Ἐκκλησία, στὴν προσπάθειά της νὰ ἐπιβάλει

* Ἀνακοίνωση στὸ «Βοηθ. Τοπικὸν Συνέδριον Ἀρχαίων Σπουδῶν, Καλαβρυτὰ 25 - 27 Ἰουνίου 1983».

1. Ἡ «ὀνομαστήριος» ἡμέρα ἀρχικὰ δὲν συνέπιπτε πάντοτε μὲ τὴ βάπτισι, πβ. Φαίδων Ι. Κουκουλές, «Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν καὶ τὴν βάπτισιν ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν», *ΕΕΒΣ* 14 (1938), στίς σ. 134 καὶ 139. Παντελεήμονος μητρ. Θεσσαλονίκης, «Ἡ ἱεροτελεστία τῆς ὀνοματοθεσίας», *Ἐκκλησία*, ἀρ. 15, Αὐγ. 1965, σ. 417 - 8.

2. Δικαῖος Β. Βαγιακάκος, «Σχεδιάγραμμα περὶ τῶν τοπωνυμικῶν καὶ ἀνθρωπωνυμικῶν σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι 1833 - 1962», Ἀθήνα 1964, ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περ. Ἀθηνᾶ, τόμος 66 (1962), σ. 300 - 424 καὶ τόμ. 67 (1963 - 1964), σ. 135 - 369 καὶ ἐιδικότερα σ. 145 - 369.

τῇ νέα θρησκεία καὶ νὰ ἐξουδετερώσῃ τὴν εἰδωλολατρεία, θὰ ἐπιδιώξῃ νὰ παραμερίσῃ τὰ μυθολογικὰ καὶ ἱστορικὰ ὀνόματα, συσταίνοντας νὰ δίνονται κατὰ προτίμηση ἐκεῖνα τῶν χριστιανῶν ἁγίων.³ Ἡ ὀνοματοθεσία ἀρχαίων ὀνομάτων διακόπτεται τότε, σχεδὸν ὁλότελα, μὲ μόνες ἐξαιρέσεις τὶς περιπτώσεις ὅπου παρόμοια ὀνόματα εἶχαν περάσει στὸ χριστιανικὸ ἑορτολόγιο. Γιὰ τὶς περιπτώσεις μετονομασίας λογίων θὰ μιλήσουμε στὴ συνέχεια. Ἡ συνήθεια τῶν ἀρχαίων ὀνομάτων θὰ ἐμφανιστεῖ πάλι, πολλοὺς αἰῶνες ἀργότερα, μέσα ἀπὸ καινούριους ἀγῶνες γιὰ ἀνανέωση, ποὺ ἀντλοῦν τὰ πρότυπά τους ἀπὸ τὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα καὶ τὰ διδάγματά της. Τὸ φαινόμενο δὲν εἶναι ἐλληνικὸ· εἶναι καὶ ἐλληνικὸ στὸ μέτρο ποὺ οἱ Ἑλληνας μετέχουν σ' ἓνα εὐρύτερο εὐρωπαϊκὸ κίνημα.⁴

Σημαντικὴ θέση στὴ μελέτῃ τῆς ὀνοματοθεσίας κατέχει τὸ ζήτημα τῆς ἐπιλογῆς τοῦ ὀνόματος. Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ μάλιστα ἡ λαογραφία, οἱ λαοί, στὰ πρωτόγονα στάδια τοῦ βίου τους, προσέδιναν στὸ ὄνομα μαγικὴ δύναμη ποῦ, σύμφωνα μὲ τὴν ὑπάρχουσα τότε πεποιθὴση, ἐπιδροῦσε στὴν μετέπειτα τύχῃ τοῦ ἀνθρώπου. Ἐτσι πίστευαν ὅτι ἡ σωστὴ ἐκλογὴ θὰ ἔφερνε καὶ τὴν ποθούμενῃ εὐτυχίᾳ.⁵ Στὴν σημερινὴ ἀνακοίνωση δὲν θὰ ἐπαναλάβουμε ὅλα ὅσα ἔχουν διεξοδικὰ γραφεῖ γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τῆς ἐκλογῆς τοῦ ὀνόματος. Θὰ ἐπισημάνουμε μόνον δύο στοιχεῖα ποῦ μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ πιὸ ἅμεσα : τὴν πίστῃ ποῦ ἀναπτύχθηκε, παράλληλα μὲ τὴν ἐξάπλωση τοῦ χριστιανισμοῦ, γιὰ τὴν προστασία ποῦ δεχόταν τὸ ἄτομο ἀπὸ τὸν Ἅγιο τοῦ ὁποῖου ἔφερε τὸ ὄνομα⁶ καί, ἀκόμα, τὴν συνήθειά ποῦ ἐξελίχθηκε σὲ ἐθιμικὴ παράδοση, βαθιὰ ριζωμένη καὶ σήμερα, κι ὅχι μόνον στὸν τόπο μας, νὰ διαιωνίζονται τὰ ὀνόματα τῶν προγόνων στοὺς ἀπογόνους, συνήθεια ποῦ ἀπέρρευσε ἀπὸ τὴν μεταφυσικὴ θεώρηση ὅτι μ' αὐτὸν τὸν τρόπο διαιωνίζεται ἡ ὑπαρξὴ τοῦ ἀτόμου ποῦ ἔφυγε καὶ ἐξασφαλίζεται ἡ συνέχεια στὴν οἰκογένεια.⁷

3. «Μὴ τοίνυν μηδὲ ἡμεῖς τὰς τυχοῦσας προσηγορίας ἐπιτιθόμεν τοῖς παισίν, μηδὲ τῶν ἀπάπων, καὶ τῶν ἐπιπάπων, καὶ τῶν πρὸς γένους διαφερόντων τὰς ὀνομασίας αὐτοῖς χαρίζομεθα, ἀλλὰ τῶν ἁγίων ἀνδρῶν τῶν ἀρετῇ διαλαμπάντων, τῶν πολλὴν παρρησίαν πρὸς τὸν Θεὸν ἐσχηκότων» συνιστᾷ ὁ Ἱ. Χρυσόστομος στοὺς χριστιανούς, Migne, P.G., τ. 53, στ. 179, πβ. Φαίδων Ι. Κουκουλές, *ἔ.π.*, σ. 135. Δ.Β. Οἰκονομίδης, «Ὄνομα καὶ ὀνοματοθεσία εἰς τὰς δοξασίας καὶ συνήθειας τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ», *Λαογραφία* 1(1962), 475.

4. Κ. Θ. Δημαράς, «Ψυχολογικοὶ παράγοντες τοῦ Εἰκοσιένου», Ἀθήνα 1957, σ. 7 - 13 (ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περ. *Σπουδαὶ τῆς Α.Σ.Β.Σ.*) καὶ γενικότερα τοῦ ἴδιου, «Τὸ σχῆμα τοῦ Διαφωτισμοῦ», στὸν τόμο *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός*, Ἀθήνα 1983, σ. 23 - 119, γιὰ τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα : σ. 58 - 60.

5. Στίλπ. Π. Κυριακίδης, *Ἑλληνικὴ Λαογραφία, Μέρος Α', Μνημεῖα τοῦ Λόγου*, Ἀθήνα 1965, σ. 353 - 355, Δ. Β. Οἰκονομίδης, *ἔ.π.*, σ. 447 - 653.

6. Φαίδων Ι. Κουκουλές, *ἔ.π.*, σ. 135, σημ. 4.

7. Δ. Β. Οἰκονομίδης, *ἔ.π.*, σ. 459 κέ.

Κοντά, ὅμως, στὶς ἐκφράσεις αὐτὲς γιὰ ἀναζήτηση προστασίας (μαγική δύναμη — θρησκευτική πίστη — οἰκογένεια), τὰ ὀνόματα, μὲ τὸν ἰσχυρὸ συμβολισμό μὲ τὸν ὁποῖο ἦταν πάντοτε φορτισμένα, καλοῦνται συχνὰ νὰ καλύψουν κι ἄλλες ἀνθρώπινες ἀνάγκες, νὰ ὑπηρετήσουν ἄλλες σκοπιμότητες : τοὺς ἀνεκπλήρωτους πόθους, τοὺς ὀραματισμούς, τὶς ἰδεολογικὲς τοποθετήσεις, ἀκόμη καὶ τὰ συμφέροντα τῶν ονοματοθετῶν, τῶν γονέων, τῶν ἀναδόχων καὶ σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις μετονομασιῶν, τῶν ἰδίων τῶν ἀτόμων. Βλέπουμε, λοιπόν, ὅτι πέρα ἀπὸ τὴν σύνδεσή του μὲ τὴν καθεαυτὴ ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ὄνομα ἔχει ἄμεση σχέση, ὅπως ἀναφέρθηκε κίόλας, μὲ τὴν προσωπικότητά του ἔτσι ὅπως διαμορφώνεται σιγὰ σιγὰ στὸ πλαίσιο τῆς ἀγωγῆς καὶ τοῦ φυσικοῦ καὶ κοινωνικοῦ του περιβάλλοντος.

Πῶς ἀντιμετωπίστηκε ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ σύνολο, κατὰ καιροὺς, ἡ σχέση αὐτὴ ἀνάμεσα στὸ ὄνομα, τὴν προσωπικότητα καὶ τὴν συμπεριφορὰ τοῦ ἀτόμου καὶ πόση σημασία τῆς ἀποδόθηκε, φωτίζουν ἄλλοτε ἄρνητικά παραδείγματα καὶ ἄλλοτε σκέψεις καὶ σχολιασμοὶ τῶν συγχρόνων. Σὲ ὁρισμένες, λόγου χάρι, πρωτόγονες κοινωνίες οἱ γυναῖκες δὲν ὀνοματίζονται κἄν καὶ σὲ ἄλλες, μεταγενέστερες, δὲν προσαγορεύονται παρὰ μὲ τὴν ἰδιότητα πού ἔχουν μέσα στὴν οἰκογένεια (νύφη), ἢ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ συζύγου τους (κυρὰ Βασίλαινα).⁸ Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, τὸ ξάφνιασμα πού διατυπώνουν ὁρισμένοι λόγιοι, στὰ προεπαναστατικὰ χρόνια, στὴ σκέψη ὅτι ἓνας ἀπλὸς ἄνθρωπος, ἓνας ἀχθοφόρος, ἓνας ξυπόλητος, μπορεῖ νὰ φέρει τὸ ὄνομα ἐνὸς ἀρχαίου σοφοῦ,⁹ δίνει ἀνάγλυψη τῇ στάσει καὶ τῇ νοοτροπίᾳ τῆς συγκεκριμένης κοινωνίας ἀπέναντι στὴ σχέση αὐτή. Φαινόμενο πού μοιάζει πιὸ τονισμένο ὅταν πρόκειται γιὰ ὀνόματα μὲ ἔντονη ἱστορικὴ φόρτιση, τὰ ὁποῖα ἐπέβαλλαν καὶ τὸν ἀνάλογο σεβασμό. Ὁ Σπηλιᾶδης αὐτὸ τὸ πνεῦμα ἐκφράζει οὐσιαστικὰ ἀπέναντι στὰ ἀρχαῖα ὀνόματα, ἔστω καὶ μὲ τὴν ἀρνητικὰ διατυπωμένη θέση του.¹⁰ Ὁ Κοραῖς, στὰ 1815, θὰ τὸ πεῖ καθαρά :

8. Σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις τὴν ἀντρωνμία τῶν γυναικῶν ἀντικαθιστᾷ ἡ γυναικωνμία τῶν ἀνδρῶν, βλ. Ι. Θ. Κακριδῆς, «Γυναικωνμικά στὴ βόρεια Πελοπόννησο», στὸ *Μελέτες καὶ ἄρθρα. Τιμητικὴ προσφορά γιὰ τὰ ἐβδομήντα χρόνια τοῦ συγγραφέα*, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 273 - 275. Πβ. Δικαῖος Β. Βαγιακάκος, «Ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα καὶ ἡ μεσαιωνικὴ καὶ ἡ νεοελληνικὴ ονοματολογία», *Ἀθηνᾶ* 63 (1959), 200 ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

9. Ν. Σπηλιᾶδης, *Ἀπομνημονεύματα*, τ. Α', Ἀθήνα 1851, σ. 395 - 396, σημ. 1· πβ. τὸ σχετικὸ παράθεμα καὶ στοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, «Τὸ σχῆμα τοῦ Διαφωτισμοῦ», *δ.π.*, σ. 59 - 60. Βλ. καὶ ἐπόμενη σημείωση.

10. Πβ. τὴν κρίση τοῦ Σπηλιᾶδης, αὐτόθι, σχετικά μὲ τὸν διάκονο καὶ δάσκαλο τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς πού ἔφερε τὸ ὄνομα Ἀχιλλέας : «Ὁ δὲ φρούραρχος τῆς Ἀκροκορίνθου Ἀχιλλεὺς ἀναξίως τοῦ Ἀχιλλεῖου ὀνόματος κυριευθεὶς ἀπὸ πανικὸν φόβον, καὶ τῆς ζωῆς του κηδόμενος, θέλει ν' ἀφήσῃ τὴν Ἀκροκόρινθον...» καὶ ὅσα, μὲ κάποια εἰρωνεία, σημειώνει ὁ Μακρυγιάννης γιὰ ἐκείνους πού ἔβαλαν ὡς φρούραρχο τῆς «Κόρθος»

«Ἐκεῖνοι . . οἱ γονεῖς ἔχουσι τῆς τοιαύτης ὀνοματοθεσίας τὸ δικαίωμα μόνοι, ὅσοι μετὰ τοῦ ὀνόματος δίδουν καὶ ἀνατροφὴν Ἑλληνικὴν καὶ παιδεῖαν εἰς τὰ τέκνα τῶν».¹¹ Τὸ ἴδιο θέμα ἀπασχολοῦσε καὶ τὸν Α.Φ. Didot, ἐμπνευστὴ τῶν μετονομασιῶν στὸ γυμνάσιο τῶν Κυδωνιῶν. Περιγράφοντας τὸν ἐνθουσιασμό τῶν μαθητῶν, ὅταν ξاپιρναν τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα, διερωτᾶται μὲ σκεπτικισμό ἂν συνειδητοποιοῦσαν τὶς ὑποχρεώσεις πού δημιουργοῦσαν αὐτὲς οἱ ἀλλαγές¹²

Φτάσαμε ὁμως ἔτσι στὸν χῶρο ὅπου θὰ ἐπικεντρώσουμε τὶς παρατηρήσεις μας. Τα ἀρχαῖα ὀνόματα δὲν ἀντιμετωπίστηκαν μόνο ἀπὸ αὐτὴν τὴν συνειδησιακὴ ὀψη. Σὲ κάποια στιγμή, στὰ ἀμέσως πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση χρόνια, ἡ πύκνωση πού παρατηρεῖται στὴν ἐπιλογή τους, δημιουργεῖ κατὰστασι, γίνεται μόδα, προκαλεῖ μιὰ ρήξη στὴν ἐθιμικὴ παράδοσι.

τὸν «Ἀχιλλέγα» αὐτον, πού ἔφυγε καὶ ἄφησε το κάστρο «απολέμιστο» («Δὲν πολεμαγεῖ τ' ὄνομα ποτέ, πολεμαγεῖ ἡ ἀντρεία, ὁ πατριωτισμός, ἡ ἀρετὴ»), *Στρατηγοὶ Μακρονήανη, Ἀπομνημονεύματα, Κεῖμενα, εἰσαγωγή, σημειώσεις Γιαννὴ Βλαχογιαννὴ, Ἀθῆνα 21947, σ. 155* Ἀναλογη σταση απεναντι στὸ θέμα τῶν ἀρχαίων ὀνομάτων, παρολο πού πιστευεὶ ὅτι «τὸ ὄνομα δὲν κάνει τὸ πράγμα», φανερωνεὶ καὶ ὁ Ἰ Βηλαράς σ' ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Γεώργιο Καλαρα, 24 Ὀκτωβρίου 1815, βλ. Ἰωάννου Οἰκονομοῦ Λαρισσαίου, *Ἐπιστολαὶ διαφόρων . . , παρουσίασι Μ Μ Παπαιωαννου, Ἀθῆνα 1964, σ 260* «Δεν κατακρενο το μεγάλο ζήλον, όπου έχουν μερική για τα ονοματα τον προγονον τους. Δεν ήθελα ομοσ να στοχαστούμε, πῶς ο Πλατονας ήταν μεγάλος φιλοσοφος, γηατη τον ηλεγαν Πλατονα, κε οχη Κόστα Ἡ να θαρούμε πος ο Θεμιστοκλής ήταν μεγας στρατηγος, γηατη τον ηλεγαν Θεμιστοκλη κε οχη Τραντάφηλον Καθε πραμα στον κερο του Μου φενετε πος τα ονοματα τον Δημοκρατηκον Αθηνεον δεν ήταν τα ονοματα τον ηροηκον εονον Το ονομα δεν κανη το πραγμα. Ξεχρηρηστα τα ασηνηθηρηστα ονοματα στ' αψητα του λαου, ηνε σαν τ' ασηνηθηρηστα φορεματα στα ματια Ποσο θελα μας επαραξοφενουνταν να ηδουμε το Σοκράτη να περπατη ζηπολητος μεσα στη λαση, κε μ' ενα πανοφορη σαν τον αραπηδον, κε ν' ακουσομε για προτη φορη, πος τον λεν Σοκρατη Εγο δεν πιστεβο να μην ελαγαμαν εφτης, πος αφως ήταν κανας Ηνδηανος δηακονηαρης, κε να μην ξεκαρδηζομαστηαν απο τα γεληα ν»

11. Α. Κοραῖς, *Στράβωνος Γεωγραφικά*, τ. Α', Παρισι 1815, Προλεγόμενα, σ. ι-ια· πβ Κ Θ Δημαρῆς, «Ψυχολογικοὶ παραγοντες», δ τ , σ 13 Ἀπληρησι παρομοίων θέσεων βρίσκουμε καὶ σ' ἐπιστολὴ (17 Μαΐου 1823) τῆς Ἐλισαβετ Μοντζᾶ - Μαρτινέγκου πρὸς τὴν ἐξαδελφὴ τῆς Ἀγγελικῆ Κοργιαλένιου, σχετικα με τὴν νεογεννητὴ κορη τῆς πού ἔλαβε τὸ ὄνομα Πηνελόπη (ἡ Πηνελοπη Κοργιαλένιου εἶναι ἡ μετεπειτα συζυγος τοῦ Ἀνδρέα Λασκαράτου). «Ἐγώ», σημειώνει ἡ Μαρτινεγκου, «καλῶς ἐλπίζω ὅτι τρεφομενη ὑπὸ σοῦ καὶ παιδαγωγουμενη ὑπο σοῦ τῆς ἰδίας θέλει σοὶ ἀποδωσει πολλα καλοὺς καρπους καὶ θελεὶ μιμηθῇ ἔκεινην τὴν τόσον ἐνδοξον γυναικα — λέγω τὴν ὑπὸ τοῦ Ποιητοῦ τοσοῦτον εὐφημισμενην Πηνελοπην—, τῆς ὁποιας ἔλαβε τὸ ὄνομα Περὶ μεν τουτου τοῦ ὀνόματος ἐγὼ δεν ἔλειψα ἀπο τοῦ να σᾶς ἐπαινεσω ὥσαν ὅπου ἐκλεξατε ὄνομα γυναικὸς περιβοητου εἰς ἀρετὴν καὶ ὄχι εἰς σοφίαν », βλ. Φ Κ Μπουμπουλίδης, *Ἐλισαβετ Μοντζᾶ - Μαρτινέγκου*, Ἀθῆνα 1965, σ 147

12 [Α Φ Didot], *Notes d' un voyage en 1816 et 1817*, Παρίσι [1826], σ 385 «sans trop reflechir au respect et aux devoirs qu' imposent de pareils noms».

Τὴν ἐπαναφορὰ τῆς ἀρχαίας ὀνοματοθεσίας ἐντοπίζουν οἱ εἰδικοί, ἐν μέρει στὴν περίοδο μετὰ τὴν Ἀλωση, ἀλλὰ ἰδιαίτερα στὰ προεπαναστατικά χρόνια. Ὡς κίνητρά της ἀναφέρουν τὴν ἀρχαίζουσα τάση τῶν δασκάλων, τὸν θαυμασμὸ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα, τὴν ἀναγέννηση τῶν γραμμάτων.¹³ Ἀνστὸν 16ο αἰῶνα ὀρισμένοι φιλόμαχοι δάσκαλοι ἀλλάζουν τὸ ὄνομά τους, ἀκολουθώντας προφανῶς τὴ συνήθεια τῶν δυτικοευρωπαίων λογίων τῆς Ἀναγεννήσεως, τώρα στὸν ἀρχόμενον 19ο, ἡ μεγάλη διάδοση τοῦ φαινομένου ἔχει πολὺ βαθύτερα αἰτία, ἰσχυρότερα κίνητρα. Γιατὶ στὰ χρόνια αὐτά, μὲ τὴν εὐρύτερη διάδοση τῆς παιδείας καὶ τὴν τακτικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὸ δυτικὸ πνεῦμα, συνειδητοποιοῦνται ὅλο καὶ περισσότερο οἱ ἀξίες ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὰ διδάγματα τῶν ἀρχαίων. Στὴν ὅλη ἐσωτερικὴ διεργασία τῶν Γραικῶν γιὰ τὴν ἀναζήτηση τῆς ἐθνικῆς τους ταυτότητας καὶ τὴν διεκδίκηση τῶν ἀτομικῶν τους ἐλευθεριῶν, τὸ θέμα τῆς ἀρχαίας ὀνοματοθεσίας φαίνεται νὰ παίρνει ἰδιαίτερη θέση. Θέση στενὰ δεμένη μὲ τὴς νεοπροβαλλόμενες ἔννοιες τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀξιοπρέπειας τοῦ ἀτόμου, ποὺ καλλιεργήθηκαν τόσο ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ.¹⁴

Οἱ ὁμαδικὲς μετονομασίες, σὲ μαθητὲς σχολείων λόγου χάρι, —ἀναφέρονται τέτοια παραδείγματα στὶς Κυδωνίες, στὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ, στὴν Ἀθήνα στὸν Πύργο ἀπὸ τὸν δάσκαλο Λυκούργου Κρεστενίτη,¹⁵ — ὅπως καὶ οἱ βαπτίσεις μὲ ἀρχαία ὀνόματα δὲν πέρασαν ἀπαράτηρητα ἀπὸ τοὺς συγχρόνους. Ἀντίθετα, ἐπισημαίνονται ἄλλοτε ἐπιδοκιμαστικά, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ Κοραΐ, καὶ ἄλλοτε ἀντιμετωπίζονται μὲ ἐπιφύλαξη ἢ καὶ μὲ δυσμένεια.¹⁶ Ἡ Ἐκκλησία, ποὺ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου

13. Σιλπ. Π. Κυριακίδης, «Παρατηρήσεις περὶ τῶν νεοελληνικῶν βαπτιστικῶν ὀνομάτων», *Λαογραφία* Ε' (1915 - 1916), 345· τοῦ ἴδιου, *Ἑλληνικὴ Λαογραφία...*, σ. 357. Πβ. καὶ Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, «Βαπτιστικὰ ὀνόματα ἐκ Πελοποννήσου τῶν χρόνων τῆς Τυρκοκρατίας», *Λαογραφία* 16 (1956-1957), 341 - 342· στὰ 351 ὀνόματα τῶν 12' - 18' αἰῶνων ποὺ περιέχει ἡ συλλογὴ, ἔξι μόνον εἶναι ἀρχαῖα, δηλ. ἀντιπροσωπεύουν τὸ 0,8% τοῦ συνόλου ἢ τὸ 6% τῶν ὀνομάτων ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀρχαία, τὴ βυζαντινὴ καὶ τὴν νεότερη παράδοση. Γιὰ δύο ἀπὸ αὐτὰ δηλώνεται ὅτι προέρχονται ἀπὸ ἐγγραφα τῆς ἐπαναστατικῆς περιόδου. Εἶναι φανερό λοιπὸν ὅτι τὸ φαινόμενο τῆς ἀρχαίας ὀνοματοθεσίας δὲν συνδέεται οὐσιαστικά μὲ τὴ στροφὴ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴν αὐξανόμενη ἐπαφὴ μὲ τὰ κλασικὰ κείμενα τὴν ἐποχὴ τοῦ θρησκευτικοῦ οὐμανισμοῦ.

14. Βλ. σημ. 4.

15. Γιὰ τὴς Κυδωνίες, βλ. [Didot], *δ.π.*, σ. 385, τὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ, Σ. Ι. Κυριακίδης, «Παρατηρήσεις», *δ.π.*, σ. 346, τὴν Ἀθήνα, Δ. Πύρρος, *Περιήγησις ἱστορικὴ καὶ βιογραφία...*, Ἀθήνα 1848, σ. 70, τὸν Πύργο, Ν. Σπηλιᾶδης, *δ.π.*, σ. 396.

16. Πβ. Κ. Θ. Δημαρᾶς, «Τὸ σχῆμα τοῦ Διαφωτισμοῦ», *δ.π.*, σ. 60. Σχετικὴ εἶναι καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ ἱερέα καὶ δασκάλου Π. Παπαζαφειρόπουλου, *Περὶ συναγωγῇ γλωσσικῆς ἔλης καὶ ἐθίμων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἰδίᾳ δὲ τοῦ τῆς Πελοποννήσου...*, Πάτρα 1887, σ. 170: «Οὐ πρὸ πολλοῦ δὲ λαμβάνονται καὶ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ὀνόματα, ἐν ᾧ πρὸ τοῦ 1821 ἀσεβὲς ἐθεωρεῖτο νὰ φέρῃ τις ὄνομα ἀρχαίου Ἑλλήνου, καὶ ἐκ τούτου σπανιῶτατα ἀπαντᾷ ἐπὶ τουρκοκρατίας τοιοῦτον».

αίωνα αντιμετώπιζε με προοδευτική δυσπιστία την δλοένα αυξανόμενη τροπή προς την αρχαιότητα, δεν θα μείνει αδιάφορος παρατηρητής και στον τομέα αυτό. Σε ἐγκυκλίό του ὁ πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ε΄, τὸν Μάρτιο τοῦ 1819, θὰ διατυπώσει τὴν ἀντίθεσή του στὴν ἀρχαία ὀνοματοθεσία μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἡ καινοτομία αὐτὴ ἀποτελεῖ καταφρόνηση τῶν χριστιανικῶν ὀνομάτων : «Καὶ ἡ κατὰ καινοτομίαν παρὰ ταῦτα εἰσαχθεῖσα τῶν παλαιῶν Ἑλληνικῶν ὀνομάτων ἐπιφώνησις εἰς τὰ βαπτιζόμενα βρέφη τῶν πιστῶν, ὡς ἡκούσαμεν, λαμβανομένη ὡς μία καταφρόνησις τῆς Χριστιανικῆς ὀνοματοθεσίας, εἶναι διόλου ἀπροσφυῆς καὶ ἀνάρμοστος· ὅθεν ἀνάγκη ἡ Ἀρχιερωσύνη σας νὰ διαδῶσθε παραγγελίας ἐντόνους εἰς τοὺς Ἱερεῖς τῶν ἐνοριῶν σας, καὶ νουθεσίας πνευματικὰς εἰς τοὺς εὐλογημένους ἐπαρχιώτας σας, διὰ νὰ λείψῃ τοῦντεῦθεν καὶ ἡ κατάχρησις αὐτῇ, καὶ ἀφεθέντες τῆς ἀκαίρου καὶ μηδὲν ἐχούσης τὸ χρήσιμον φιλοτιμίας καὶ ἐπιδείξεως οἱ γονεῖς καὶ ἀνάδοχοι, νὰ ὀνοματοθετῶσιν εἰς τὸ ἐξῆς ἐν τῷ καιρῷ τῆς θείας καὶ μυστικῆς ἀναγεννήσεως τὰ εἰθισμένα ταῖς εὐσεβεῦσιν ἀκοαῖς πατροπαράδοτα χριστιανικὰ ὀνόματα τῶν ἐγνωσμένων τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ τῶν ἐνδόξως ὑπ' αὐτῆς ἐορταζομένων Ἁγίων, διὰ νὰ εἶναι ἔφοροι καὶ φύλακες τῶν βαπτιζομένων νηπίων, καὶ ταχεῖς καὶ ἀδιάλειπτοι χορηγοὶ τῆς χάριτος αὐτῶν εἰς τὰς μετὰ πίστεως ἐπικλήσεις».¹⁷

Καὶ πάλι τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα βρίσκονται στὸ ἐπίκεντρο τῶν ἰδεολογικῶν ἀντιθέσεων. Ὡστόσο, τώρα, δὲν δίδονται ὡς κατάλοιπα τοῦ εἰδωλολατρικοῦ κόσμου ἀπὸ τὸν ὁποῖο δὲν κινδυνεύει πιά ἡ χριστιανικὴ θρησκεία. Στὸν καιρὸ αὐτὸ «τῆς θείας καὶ μυστικῆς ἀναγεννήσεως» μέσα ἀπὸ τὴν σταδιακὴ διεΐσδυση τοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ στὸν ὠρὸ τῆς ἐλληνικῆς Ἀνατολῆς, μέσα ἀπὸ τὸ φιλελεύθερο γαλλικὸ ἐπαναστατικὸ πνεῦμα ποὺ ἄντλησε τὰ πρότυπά του ἀπὸ τὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα ἐπανερχοῦνται, ξαναζωντανεύοντας στὶς ἐλληνικὲς ψυχὰς μνήμες παλαιῆς, καλύπτοντας ἀκόμα ἄλλες ἀνάγκες τῆς στιγμῆς. Ἡ πυκνὴ παρουσία τους τότε ἀνησυχεῖ τὴν Ἐκκλησίαν.

17. Γνωρίζουμε τὴν ἀγανάκτηση τοῦ Κοραῖ ἀπέναντι στὸ σχετικὸ χωρίο τοῦ πατριαρχικοῦ κειμένου. Δὲν εἶναι ὥστόσο εὐκόλο νὰ διαπιστώσουμε ἂν, καὶ κατὰ πόσο, ἡ πατριαρχικὴ «παραγγελία» ἐπέτυχε νὰ ἀναχαιτίσει τὴ τάση νὰ δίνονται ἀρχαῖα ὀνόματα, ἀφοῦ καὶ μετὰ τὸν Μάρτιο τοῦ 1819 συναντᾶμε παρόμοιες περιπτώσεις. Πολλὰ χρόνια ἀργότερα, ὅταν ὁ Ν. Δ. Λεβίδης παρουσιάζει καὶ ἀναλύει τὴν ἐγκύκλιό αὐτὴ στὸν Φιλολογικὸ Σύλλογο Παρνασσό, προσπαθεῖ νὰ δικαιολογήσει τὶς θέσεις τοῦ Πατριάρχου ἀπέναντι στὶς νεωτερικὲς ἰδέες. Γιὰ τὴν ἀρνητικὴ στάση τοῦ Γρηγορίου σχετικὰ μὲ τὴν ἀρχαῖα ὀνοματοθεσία ὁ Λεβίδης παρατηρεῖ ὅτι πρέπει νὰ κριθεῖ σύμφωνα μὲ τὶς ἰδέες τῆς ἐποχῆς στὴν ὁποία εἶχε ἐκδοθεῖ τὸ ἔγγραφο· μοιάζει νὰ μὴ λαμβάνει ὑπόψη του τὶς θέσεις τοῦ κοραϊκοῦ κύκλου. Βλ. τὴν ὁμιλία τοῦ Λεβίδου μαζί μὲ τὸ κείμενο τῆς ἐγκυκλίου στὸ περ. *Ἱλισός*, ἔτος Γ' (1870 - 1871), σ. 97 - 102, 129 - 132. Ἡ ἐγκύκλιος δημοσιεύεται πάλι ἀπὸ τὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Ὁ Κοραῖς καὶ ἡ ἐποχὴ του*, Ἀθήνα (1953), σ. 299 - 304 (Βασιτικὴ Βιβλιοθήκη, 9)· τὸ ἀπόσπασμα στὴ σ. 304.

Σ' αὐτὸ τὸ κλίμα ἐντάσσεται καὶ τὸ παράδειγμα τῆς ὀνοματοθεσίας ἀπὸ τὴν Ἀχαΐα ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ στὴ συνέχεια. Πρὶν ὅμως προχωρήσουμε στὴν ἐξέτασή του θὰ πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε ἀκόμα καὶ τὸ ἀκόλουθο : ὅτι τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα τώρα, στὴν προεπαναστατικὴ περίοδο, ἐνέχουν πολλαπλὸ συμβολισμό. Γιὰ τοὺς πολλοὺς ἀνῆκαν στὸ γένος ἐκεῖνο τῶν Ἑλλήνων, τῶν ἡρώων, τῶν ἀνδρειωμένων μὲ τὶς ὑπερφυσικὲς δυνάμεις, τὸ ὁποῖο μυθοποιημένο, παρέμεινε στὴ μνήμη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί, τῇ στιγμῇ τοῦ μεγάλου Ξεσηκωμοῦ, ταυτίστηκε μὲ τοὺς ἀγωνιστὲς τοῦ '21.¹⁸ Γιὰ τοὺς ἄλλους, ὅσοι εἶχαν τὶς δυνατότητες νὰ ἐντυφίησιν σὲ ἱστορικὰ ἐγχειρίδια, τὸ κάθε ὄνομα φορτιζόταν διπλά : ἀπὸ τὴν ιδιότητα ποὺ δηλωνε ἢ ὀνομασία καὶ ἀπὸ τὴ δράση καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἱστορικοῦ ἢ μυθικοῦ προσώπου. Μὲ βάση αὐτὰ τὰ δεδομένα εἶναι δυνατό νὰ προχωρήσῃ κανεὶς σὲ ἐπιμέρους συλλογισμοὺς καὶ συμπεράσματα. Ἔτσι, γιὰ τὴν Κύπρο, ἔχει κιόλας παρατηρηθεῖ ὅτι, στὸν καιρὸ τοῦ ἑλληνικοῦ Ἀγῶνα, προτιμήθηκαν τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα τῶν στρατηγῶν καὶ ὅσων ἐπέδειξαν ἰδιαίτερη ἀνδρεία.¹⁹

Ἐνα ἔγγραφο τοῦ ἀρχείου Ζαΐμη, μὲ ἐνδειξὴ στὸ νῦτο : «Ληξιαρχικαὶ σημειώσεις ἀδελφῶν Ζαΐμη», δίνει τὴν ἀφορμὴ γιὰ ὀρισμένους συλλογισμοὺς γύρω ἀπὸ τὴν ὀνοματοθεσίᾳ στὴν περίοδο ποὺ μᾶς ἔχει ἤδη ἀπασχολήσει ἐδῶ, τὰ ἀμέσως προεπαναστατικὰ χρόνια. Πρόκειται γιὰ μιὰ χρονολογικὴ καταγραφή, ὅπου ἀπαριθμεῦνται τὰ οἰκογενειακὰ γεγονότα τοῦ Ἀνδρέα Ζαΐμη, ἀπὸ τὸ 1813 ὅταν στεφανώθηκε τὴν Ἑλένη Δεληγιάννη, ὡς τὸ 1822, χρονιὰ ποὺ γεννήθηκε τὸ τελευταῖο του παιδί, ὁ Θρασύβουλος. Κείμενο ἀρκετὰ ἀνορθόγραφο, καταγράφει τὶς διαδοχικὲς γεννήσεις τῶν παιδιῶν τοῦ Ἀνδρέα Ζαΐμη ἀναφέροντας ταυτόχρονα καὶ τὸν ἀνάδοχο τοῦ καθενός. Πρώτη ἢ Κατίνα τὸ 1816· ἀκολουθεῖ ἡ Ἀντιόπη (1817), ἡ Ἀν-

18. Ι. Θ. Κακριδής, *Ἀρχαῖοι Ἕλληνες καὶ Ἕλληνες τοῦ Εἰκοσιένα*, Θεσσαλονίκη 1956, 22σ. Πβ. ἀκόμα, τοῦ ἴδιου, *Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες στὴ νεοελληνικὴ παράδοση*, Ἀθήνα, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἑθνικῆς Τράπεζας, 21979.

19. Σ. Μενάρδος, «Περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν Κυπρίων», *Ἀθηνᾶ* 16 (1904), 273 - 4. Παρόμοια παρατήρηση, μὲ διεύρυνση πρὸς ὀνόματα νομοθετῶν καὶ φιλοσόφων, θὰ μπορούσε νὰ διατυπωθεῖ καὶ γιὰ τὸν κυρίως ἑλλαδικὸ χῶρο στὴν ἴδια περίοδο. Μιὰ πρώτη πρόχειρη ἀναζήτησις παρουσιάζει λόγου χάρι συχνότητα στὰ ὀνόματα Ἐπαμεινώνδας, Λεωνίδας, Μιλτιάδης, Περικλῆς, Λυκούργος, Ἀριστείδης κ.ἄ. Φυσικὰ ἀπαραίτητη προϋπόθεση τῆς συστηματικῆς ἐρευνας πρὸς τὴν κατεύθυνση αὕτη εἶναι, παράλληλα μὲ τὴν ἀπογραφὴ τῶν ὀνομάτων, ὁ ἀκριβὴς προσδιορισμὸς τοῦ χρόνου ποὺ παρέχουν οἱ πηγές, στοιχεῖο ποὺ λείπει συνήθως ἀπὸ τὶς δημοσιευμένες συλλογὲς βαφτιστικῶν ὀνομάτων. Γιὰ τὴ συστηματικὴ ἀπογραφὴ τοῦ σχετικοῦ μὲ τὴν Πελοπόννησο ὕλικου, ἀνέκδοτου καὶ δημοσιευμένου, βλ. Δ. Β. Βαγιακάκος, «Αἱ γλωσσικαὶ καὶ λαογραφικαὶ σπουδαὶ διὰ τὴν Πελοπόννησον», *Πρακτικὰ Ἀ' Διεθνoῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν*, τ. Α', Ἀθήνα 1976, 192 - 240 καὶ εἰδικότερα σ. 196, 201 - 206.

δρομάχη (1819), ὁ Ἰωάννης Θρασυβούλης (1820) καὶ πάλι ὁ Θρασυβούλος (1822).²⁰ Χωρὶς ν' ἀναφέρεται στὸ ἔγγραφο, συμπεραίνουμε ὅτι τὰ δύο παιδιὰ, ἡ Ἀντιόπη καὶ ὁ πρῶτος Θρασύβουλος, θὰ πρέπει νὰ πέθαναν σὲ πολὺ μικρὴ ἡλικία, ἀφοῦ γιὰ τὴν Ἀντιόπη δὲν ἔχει γίνει ποτὲ λόγος στὰ βιογραφικὰ τῆς οἰκογένειας²¹ καὶ τὸ ὀνομάτισμα ἐνὸς δευτέρου παιδιοῦ μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα, δύο χρόνια ἀργότερα, προϋποθέτει τὸν θάνατο τοῦ πρώτου.

Ἡ συγκέντρωση τόσων ἀρχαίων ὀνομάτων στὴν ὀνοματοθεσία μιᾶς οἰκογένειας δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαία. Αὐτόματα ὁδηγεῖ τὴ σκέψη μας σὲ ὅσα ἀναφέρθηκαν παραπάνω : τὴν ἐπιρροή τῆς κλασικῆς παιδείας, τὰ μηνύματα τῆς ἐλευθερίας, τὸ ἐπαναστατικὸ πνεῦμα ποὺ διέτρεχε τότε ὅλον τὸν ἑλληνισμό. Γιατὶ ὀνόματα ὅπως «Ἀντιόπη» καὶ «Ἀνδρομάχη», μᾶς φέρνουν κοντὰ στὶς φιλοπόλεμες θυγατέρες τοῦ Ἄρη, τὶς Ἀμαζόνες στὴν ἰσχυρὴ προσωπικότητα τῆς ὁμηρικῆς Ἀνδρομάχης, ἐνῶ τὸ «Θρασύβουλος», ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ιδιότητα ποὺ δηλώνει τὸ ὄνομα (αὐτὸς ποὺ ἔχει τολμηρὴ θέληση), θυμίζει τὸ ἱστορικὸ πρόσωπο τοῦ 5ου π.Χ. οἴωνα πρὸ χαρακτηριστίζεται ἀπὸ τὶς πατριωτικὲς καὶ δημοκρατικὲς τρυ ἐνέργειες κι ὅπὸ τὴν γεμάτη αὐταπάρνηση συμπεριφορὰ τρυ.²²

20. Βλ. ἐδῶ στὸ τέλος τὸ ἔγγραφο. Ἡ σημείωση στὸ νότο εἶναι ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Θρασύβουλου Ζαΐμη. Τὸ κείμενο, ἀρκετὰ ἀνορθόγραφο, δὲν φαίνεται νὰ ἔχει γραφεῖ ἀπὸ τὸν Ἀνδρέα Ζαΐμη, τοῦ ὁποῖου ἄλλα αὐτόγραφα τῆς ἴδιας ἐποχῆς δὲν περιέχουν τόσες πολλὰς ἀνορθογραφίες. Ἰσως ἀνήκει στὴ σύζυγό του Ἑλένη, τὸ γένος Δεληγιάννη, ἀφοῦ τὸ πρῶτο πληθυντικὸ πρόσωπο «ἐστεφανωθήκαμε» προϋποθέτει ὡς γραφέα ἕναν ἀπὸ τοὺς δύο συζύγους.

21. Σὲ ἀντίγραφο «φύλλου μητρώου» τοῦ Ἀνδρέα Ζαΐμη, (Ναῦπλιο 19/31 Μαΐου 1834) ὁ Ζαΐμης φέρεται ὡς «ἐγγαμος καὶ πατέρας τριῶν τέκνων», βλ. Κ. Βοβολίνη, *Μέγα Ἑλληνικὸν Βιογραφικὸν Λεξικόν*, τ. Δ', σ. 74.

22. Ἄς σημειωθεῖ, ἐπίσης, ὅτι τὸ ὄνομα «Ἀνδρομάχη» χρησιμοποιοῦνταν συχνὰ χάρις στὴν ἐντονα παραστατικὴ ἐννοιολογικὴ του σημασία. Ἐτσι, σύμφωνα μὲ τὸ Χρονικὸ τοῦ Γαλαξειδιοῦ (1703) ἀπὸ τὸν καιρὸ ποὺ οἱ Γαλαξειδιῶτες ἐκέρδισαν μιὰ μάχη ἐναντίον τῶν κουρσάρων στὸν Κάβο τοῦ Γαλαξειδιοῦ στὰ 1081, «ὁ κάβος ἐτοῦτος φέρνει τὴν ὀνομασία Ἀνδρομάχης, ὥσάν νὰ λέμε ποὺ γενέθηκε ἀμάχη ἀντρείωμένη», βλ. Κ. Ν. Σάθας, *Χρονικὸν ἀνεκδότῳ Γαλαξειδιοῦ*, Ἀθῆνα 1865, σ. 197. Τὸ τοπωνύμιον «Ἀνδρομάχη» περιέχεται στὴν *Tabula Imperii Byzantini*, τ. Α', *Hellas und Thessalie*, Βιέννη 1976, σ. 122· ὡς πηγὴ ἀναφέρεται τὸ «Χρονικὸ τοῦ Γαλαξειδιοῦ», διευκρινίζεται ὅμως ὅτι πρόκειται γιὰ μάχη μὲ τὸν νορμανδικὸ στόλο. Εὐχαριστῶ τὴν κ. Ἄννα Ἀβραμέα γιὰ τὴν ὑπόδειξη. Πβ. καὶ *MEE* γιὰ διαφορετικὴ ἐρμηνεία τοῦ τοπωνυμίου. Ἀκόμα πρόσφατα στὴ Δυτικὴ Μακεδονία τὸ ὄνομα Ἀνδρομάχη, ὅπως καὶ τὸ Στεριανὴ καὶ Ἀνδρονίκη, δίνεται σὲ περιπτώσεις ποὺ ὁ ἀνάδοχος ἔχει βαπτίσει καὶ ἄλλα τέκνα τῶν ἰδίων γονέων, τὰ ὁποῖα στὸ μεταξὺ δὲν ἐξήσαν, βλ. Δ. Β. Οἰκονομίδης, *ἑ.π.*, σ. 484. Δὲν γνωρίζουμε ἂν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει κάποιος τέτοιος συσχετισμὸς καὶ στὴν περίπτωσι τοῦ Ζαΐμη, οὔτε κἂν ἂν ἐπιχωρίων ἢ συνήθεια αὐτὴ στὴν Πελοπόννησο. Πόσο φορτισμένο μὲ ὑψηλὰς ἐννοιες ἦταν τὸ ὄνομα «Θρασύβουλος» στὴ συνείδηση τῶν ἀτόμων στὰ χρόνια αὐτὰ φαίνεται χαρακτηριστικὰ καὶ ἀπὸ ἕνα γράμμα ἐνὸς Ἑλλήνα ἀπὸ τὴ Βιέννη (21 Μαΐου

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ διαφορετικὴ γραφὴ τοῦ ὀνόματος στὸ ἔγγραφο, πρῶτα Θρασυβούλης καὶ ὕστερα Θρασυβούλος, ὁφείλεται προφανῶς στὸ φαινόμενο ποὺ ἔχει διαπιστωθεῖ γενικότερα σχετικὰ μὲ τὰ ὀρχαῖα ὀνόματα στὴ νεοελληνικὴ περίοδο : ὅσα, δηλαδή, παραλαμβάνονται γιὰ πρώτη φορὰ καὶ εἶναι ἄγνωστα ἀκουστικὰ ἢ δυσκολοπρόφερα, δημιουργοῦν δυσκολίες στὴν ἄρθρωση μὲ συνέπεια νὰ ἀλλοιώνεται ὁ τύπος τους.²³ Ὁ Μιχαὴλ Περδικάρης θὰ χρησιμοποιοῦναι τὸ ὄνομα Θρασύβουλος, ὡς ἀκράϊο παράδειγμα γιὰ νὰ στηρίξει τὴν ἀρνητικὴ του κριτικὴ ἀπέναντι τὴν ἀρχαία ὀνοματοθεσία : «Ἄλλοι δὲν εὐχαριστοῦνται», γράφει στὰ 1817, «εἰς τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ γένους τῶν, καὶ λαμβάνουν ὡς ἐπώνυμον κανενὸς παλαιοῦ ἢ φιλοσόφου ἢ ἥρωος τὸ κύριον ὄνομα, στοχαζόμενοι ὅτι καὶ χωρὶς τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν μάθησιν ἐκείνων τῶν αἰοιδίμων, μὲ μόνον τὸ ξηρὸν ὄνομα εἶν' ἐκεῖν' οἱ ἴδιοι· ὅθεν ἐπωνομάσθη ἄλλος Ἐμπεδοκλῆς, καὶ ἄλλος Θρασύβουλος, καὶ ἄλλος Γάδαρος καὶ ἄλλος Γόμαρος».²⁴

Ὅμως, ἂς ξαναγυρίσουμε στὸ ἔγγραφο μας. Εἶναι φανερό ὅτι ὁ Ἄνδρέας Ζαῖμης, ἀκολουθώντας τὸν συρμὸ ποὺ εἶχε ἐπικρατήσει στὴν ὀνοματοθεσία, εἶναι βαθιὰ ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸ νέο πνεῦμα ποὺ σφραγίζει τὴν ἐποχὴ. Οὔτε ἡ οἰκογενειακὴ παράδοση, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἡ ἀρνητικὴ στάση τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας ἀναχαιτίζουν τὴ θέλησή του νὰ ἐκφραστεῖ, νὰ φανερώσει, ἔστω μ' αὐτὸν τὸν ἔμμεσο τρόπο, τὴ συμμετοχὴ του στὴν ἐθνικὴ προετοιμασία τοῦ ἑλληνισμοῦ. Στὰ 1817, στὰ 1819, ἀλλὰ καὶ ἀφοῦ κυκλοφόρησε ἡ ἐγκύκλιος τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου, στὰ 1820 καὶ πάλι στὰ 1822, ὁ Ζαῖμης ἐξακολουθεῖ νὰ ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ὀνοματολόγιο.²⁵ Καὶ οἱ ἐπιλογές του δὲν εἶναι χωρὶς σημασία· ἐννοιεῖ καὶ ἠθικὰς ἀξίες ὅπως ἡ φιλοπατρία, ἡ αὐταπάρηση, ἡ δημοκρατία, τὸ πολεμικὸ μένος προβάλλονται ἀνάγλυφα μέσα ἀπὸ τὸν ἱστορικὸ συμβολισμό τῶν ὀνομάτων. Μαζί του καὶ οἱ ἀνάδοχοι, οἱ «δικοί» του καὶ οἱ φίλοι : ὁ ἀδελφός του Παναγιώτης, ὁ κύριος Παναγιωτάκης Φλόκας²⁶ καὶ ὁ Δεσπότης. Ἀνάδοχος τῆς

1821) ὅπου ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ἀποκαλεῖται «ὁ Θρασύβουλος μας», (Γεώργιος Λάιος, *Ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς καὶ ἔγγραφα τοῦ 1821*, Ἀθήνα 1958, σ. 111). Ἐξάλλου ὁ Νεόφυτος Δούκας, ἀπευθυνόμενος «τοῖς ἐλλογίμοις τῶν νέων Ἑλλήνων» καὶ προτρέποντάς τους νὰ ὁμονοήσουν, τὸν Θρασύβουλο φέρνει ὡς προγονικὸ παράδειγμα : «Καθὸτι ἀνδρῶν ἀγαθῶν ἰδίον μηδέποτε ἁμαρτάνειν» φρονίμων δὲ ἁμαρτόντας ἐπανορθοῦσθαι. Τοῦτο ἀξίον τῆς Πατρίδος, ἀξίον τῶν ἀπογόνων τοῦ Θρασυβούλου, ἀξίον τῶν νέων Ἑλλήνων», (*Μέλissa*, Β' (1820), σ. 239· βλ. τώρα φωτοαντίτυπον Ε.Λ.Ι.Α. 1984).

23. Βλ. Στυλπ. Ι. Κυριακίδης, «Παρατηρήσεις»... , ὁ.π., σ. 344.

24. Μιχ. Περδικάρης, *Προδοίκαίς εἰς τὸν Ἑρμῆλον*... (Βιέννη) 1817, σ. 64.

25. Δὲν διαθέτουμε πρὸς τὸ παρὸν καμμιὰ ἐνδειξὴ ποὺ νὰ μᾶς ὀδηγεῖ στὶς πηγές ἀπ' ὅπου πῆρε ὁ Α.Ζ. τὰ ὀνόματα τῶν παιδιῶν του. Βέβαια στὰ χρόνια αὐτὰ κυκλοφοροῦσαν καὶ στὰ ἑλληνικὰ ἄρκετὰ, πρωτότυπα ἢ μεταφρασμένα, ἱστορικὰ συγγράμματα.

26. Οἰκογένεια Φλόκα ἀπὸ τὴν Πάτρα, ἀναφέρει ὁ Α. Χ. Ζῶης, *Λεξικὸν ἱστορικὸν*

πρώτης κόρης, ὁ Δεσπότης²⁷ θὰ κληθεῖ νὰ βαφτίσει καὶ τὸν πρῶτο γιό. Ἀψηφώντας ἐν μέρει τὴν πατριαρχικὴ ἐγκύκλιο δέχεται, κοντὰ στὸ χριστιανικὸ ὄνομα Ἰωάννης, νὰ δώσει καὶ τὸ ἀρχαῖο «Θρασύβουλος». Αὐτὰ συμβαίνουν στὰ 1820. Τὸ ἴδιο ἐπαναλαμβάνεται δυὸ χρόνια ἀργότερα. Ὅμως, γιὰ τὸν δεύτερο Θρασύβουλο, δὲν ἀναφέρεται στὸ ἔγγραφο ποιὸς στάθηκε ὁ ἀνάδοχός του.²⁸ Πολὺ ἀργότερα, στὰ 1880, ἡ ἐφημερίδα «Αἰών», νεκρολογώντας τὸν Θρασύβουλο Ζαΐμη, θὰ σημειώσει ὅτι : «τὸ βρεφικόν του λίκνον ἠὺλόγησεν ὁ Γερμανὸς καὶ ἐσκίασεν ἡ ἱερὰ σημαία τῆς Ἀγίας Λαύρας».²⁹

Γιὰ τὸν Ἀνδρέα Ζαΐμη καὶ γιὰ τὴν διαμόρφωση τῆς προσωπικότητάς του μέσα ἀπὸ τὰ διαβάσματά του, μᾶς ἔχουν μιλήσει κατ' ἐπανάληψη οἱ βιογράφοι του. Τὸν πατριωτισμὸ του καὶ τὸ αἶσθημα τῆς ἐλευθερίας ποὺ τὸν ἐκίνησε νὰ ἐπαναστατήσῃ, ἀποδίδει ὁ Γεώργιος Αἰνείαν στὴν φυσικὴ του φιλοτιμία καὶ στὴν ἐπιμελῆ ἀνάγνωση «τῶν κατὰ τοὺς ἐσχάτους χρόνους εἰς καθωμιλουμένην γλῶσσαν ἐκδοθέντων φιλελευθέρων βιβλίων».³⁰ Τὴν ἀγάπη του γιὰ τὸ διάβασμα, τὴν ἰδιαίτερη προτίμησή του πρὸς τὰ ἱστορικὰ συγγράμματα ποὺ περιέγραφαν τὴν δόξα τῶν προγόνων, ἀλλὰ καὶ πρὸς τίς ἐκδόσεις καὶ τὰ Προλεγόμενα τοῦ Κοραΐ, ἀναφέρει ὁ Ἀν. Γούδας

καὶ λαογραφικὸν Ζακύνθου. Τόμος Α' Ἱστορικὸν - βιογραφικόν. Μέρους Β', Ἀθήνα 1963, σ. 468, καὶ λ. Φλόκα, σ. 685. Μὲ τὴν ἐπωνυμία Φλόκα, ἡ ΜΕΕ περιλαμβάνει τέσσερα χωρία, τὸ ἓνα στὴν ἐπαρχία Ἀχαΐας.

27. Θὰ πρόκειται γιὰ τὸν Προκόπιο, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται ὡς ἐπίσκοπος Κερνίτσης καὶ Καλαβρύτων ἀπὸ τὸ 1801, βλ. Νικόλαος Π. Παπαδόπουλος. «Συμπλήρωσις ἐπισκοπικοῦ καταλόγου Κερνίτζης (=Καλαβρύτων καὶ Αἰγιαλείας)», *Θεολογία* 13 (1935), 71. Ὁ Παλαιὸν Πατῶν Γερμανὸς ἄλλωστε, συναγωνιστὴς τοῦ Ἀνδρέα Ζαΐμη στὴν Ἐπανάσταση, βρίσκεται στὰ χρόνια 1815 - Ἰαν. 1819 στὴν Κωνσταντινούπολη ὡς συνοδικός, βλ. Ἀν. Γούδας, *Βίοι Παράλληλοι*, τ. Α', Ἀθήνα 1869, σ. 101 - 102.

28. Παρόλο ποὺ δὲν ἀναφέρεται στὸ δημοσίευμένο ἔγγραφο, καὶ ὁ δεύτερος Θρασύβουλος πρέπει νὰ ἔλαβε παράλληλα τὸ ὄνομα Ἰωάννης. Ἔτσι τουλάχιστον ἐρμηνεύεται ἡ ὑπογραφή «Ι. Θ. Ζαΐμης» στὸ ἀγγελτήριο τοῦ θανάτου τοῦ Ἀνδρέα Ζαΐμη, στίς 4 Μαΐου 1840, ἡ ὁποία μᾶς εἶχε προβληματίσει κατὰ τὴν ἀναδημοσίευσή του μονοφύλλου, βλ. Λουκία Δρούλια, «Ἡ οἰκογένεια Ζαΐμη ὡς τὰ 1840. Ἀθησαύριστα κείμενα», ἀνάτυπο ἀπὸ τὴν *Ἐπετηρίδα τῶν Καλαβρύτων* 1969, σ. 11 καὶ 16, ὑποσ. 14.

29. Ἐφημ. *Αἰών*, 1 Νοεμβρ. 1880, ἀρ. φυλ. 3370 (Ἑσπερινὴ ἐκδοσις), σ. 2 ὅπου δημοσιεύεται ἄρθρο μὲ τίτλο «Θρασύβουλος Ζαΐμης» καὶ μὲ ὑπογραφή Κ.Δ. (Τὸ φύλλο αὐτὸ περιλαμβάνεται στὸ σῶμα τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων). Πβ. Βοβολίνης, *ὁ.π.*, σ. 80. Εὐχαριστῶ θερμὰ τὴν Διευθύντρια τῆς Β. Β. κ. Μαρία Ἀναστασοπούλου γιὰ τὴν βοήθειά της νὰ ἐντοπίσω τὸ φύλλο αὐτό.

30. «Σύντομος βιογραφία τοῦ μακαρίτου Α. Ζαΐμη συνταχθεῖσα ὑπὸ Γ. Αἰνιάνου» στὸ δημοσίευμα : *Τὰ κατὰ τὴν κηδείαν τοῦ μακαρίτου Α. Ζαΐμη...* Ἐκδοθέντα ὑπὸ Ν. Παπαδοπούλου, Ἀθήνα 1840, σ. 14 - 15. Ὁ Γ. Αἰνιάν, *ὁ.π.*, σ. 3 ἀναφέρει ὅτι τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα τοῦ Α.Ζ. τὰ πήρε «ἀπὸ ἰδιοχείρους αὐτοῦ σημειώσεις, τὰς ὁποίας παρὰ τοῦ ἰδίου πρὸ ὀλίγου καιροῦ ζητήσας ἔλαβον».

στηριζόμενος στὰ πληροφοριακὰ ὑπομνήματα ποὺ εἶχε συντάξει, καθὼς φαίνεται, γιὰ νὰ τὸν βοηθήσει στὴ συγγραφὴ τῶν «Βίων Παραλλήλων» ὁ Θρασύβουλος Ζαΐμης.³¹

Ὁ ἴδιος μάλιστα, γιὰ νὰ παραστήσει μὲ ἀκόμα ζωηρότερα χρώματα τὸν ἄκρατο θαυμασμό τοῦ πατέρα του πρὸς τὸν πνευματικὸ ἡγέτη τοῦ ἑλληνισμοῦ, τὸν Κοραΐ καὶ τὰ διδύγματά του, ἀφηγεῖται ἓνα περιστατικὸ ποὺ προφανῶς θὰ εἶχε ἀκούσει ἀπὸ προφορικὴ διήγηση. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὴν ἱστορίᾳ, ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης ὅταν κυκλοφόρησε στὰ 1806 - ἦταν τότε 15 ἐτῶν - ἡ κοραϊκὴ ἐκδοσὴ τοῦ Ἰσοκράτη, ὅπου προβάλλεται ὡς ἀναμφισβήτητο γεγονός ἡ ἀνάστασις τῆς Ἑλλάδος («ἡ εἶναι βέβαιον ὅτι ἐνεργεῖται τῆς Ἑλλάδος ἡ ἀναγέννησις, ἡ δὲν εἶναι τίποτε βέβαιον εἰς τὸν κόσμον») γιὰ νὰ δείξει στὸν συγγραφέα τὸν ὕψιστο θαυμασμό του, θεώρησε, μαζὶ μὲ τὸν ἐξάδελφό του Ἀνδρέα Λόντο, ὅτι ὁ καταλλήλότερος τρόπος ἦταν ἡ προσφορὰ θυσίας. Ἐπάνω, λοιπόν, σὲ βιβλία (γραμμένα μὲ δουλοπρεπῆ τρόπον), τοποθέτησαν τὸν Ἰσοκράτη καὶ ἀναψαν φωτιά. Ὅσοι ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς Κερπινῆς ἔτρεξαν ἀνήσυχοι γιὰ τὴν πυρκαϊά, λέγεται ὅτι βρῆκαν «τοὺς δύο ἐνθουσιώδεις νεανίας, τὸν Ζαΐμην καὶ τὸν Λόντον ἀγαλλιώντας, πηδῶντας καὶ χορεύοντας διότι ἐξεπλήρωσαν τοῦ πόθου των τὴν ἐκτέλεσιν, ἀπόδειξιν δώσαντες τοῦ θαυμασμοῦ των διὰ τοῦ ἀθανάτου Κοραΐ τὰ ἀθάνατα συγγράμματα».³²

Πέρα ἀπὸ τίς νεανικὲς ἐξάρσεις, τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ ἀσφαλῶς περιγρά-

31. Ἀν. Γούδας, *δ.π.*, τ. 5', σ. 349 - 350. Πβ. καὶ Λουκία Δρούλια, *δ.π.*, σ. 11 - 12. Καὶ ὁ Γούδας καὶ ὁ Θρ. Ζαΐμης ἐπισημαίνουν ὅτι τὸ γερμανικὸ μυθιστόρημα τοῦ Aug. Lafontaine, («Ἀριστομένης καὶ Γοργώ»), ὅπου περιγράφονται οἱ ἀγῶνες τῶν Μεσσηνίων γιὰ τὴν αὐτονομία τους, μεταφρασμένο στὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸν Γεώργιο Λασσάνη, ἀποτέλεσε τὸ προσφιλέστερο ἀνάγνωσμα τοῦ νέου καλαβρυτινοῦ προκρίτου. Τὸ μυθιστόρημα αὐτὸ κυκλοφόρησε στὰ ἑλληνικὰ ἓνα χρόνο πρὶν ξεσπάσει ὁ Ἀγῶνας, στὰ 1820, πβ. Γκίνης - Μέξας, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800 - 1863*, ἀρ. * 1211.

32. Λουκία Δρούλια, *δ.π.*, σ. 6. Πράξη κατεξοχὴν λατρευτικὴ ἡ θυσία παρουσιάζεται ἐδῶ στὴν χαριστήρια μορφή της ὡς ἐκφραση τιμῆς, εὐγνωμοσύνης καὶ ψυχικῆς ἐξάρσεως. Ἀπὸ ποῦ ἀντλήσαν τὴν ἐμπνευσή τους οἱ δύο νέοι νὰ χρησιμοποιήσουν τὴ θυσία ἐνὸς πολυτιμοῦ γι' αὐτοὺς αγαθοῦ, τοῦ βιβλίου, ὥστε νὰ ἀποδείξουν τὸ θαυμασμὸ τους στὸν συγγραφέα δὲν εἶμαι σὲ θέση νὰ καθορίσω. Θέλησαν ἄραγε νὰ μιμηθοῦν τὸ ἀρχαῖο ἔθιμο, ποὺ ἀναφέρεται ἄλλωστε καὶ ἀπὸ τὸν Κοραΐ στὰ Προλεγόμενα τοῦ Ἰσοκράτη (σ. κβ'); Ὅπως καὶ νὰ ἔχουν τὰ πράγματα, τὸ κάψιμο τῶν βιβλίων γιὰ τὴ σημερινή μας νοοτροπία δύσκολα μπορεῖ νὰ γίνεи κατανοητὸ σὰν τιμητικὴ προσφορὰ· φέρνει στὸ νοῦ ἄλλες, ἀρνητικὲς, καταστάσεις. Γιὰ τὴ διάθεσις τοῦ Α. Λόντου πρὸς τὸ χορὸ καὶ τὰ πατριωτικὰ τραγούδια μαρτυροῦν οἱ σύγχρονοί του περιηγητές, βλ. J. C. Hobhouse, *A Journey through Albania, and other provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople, during the years 1809 and 1810*, Λονδίνο, 1813, σ. 225 - 6, 586, καὶ K. Mendelsohn-Bartholdy, *Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος...* μτφρ. Ἀγγέλου Βλάχου, Ἀθήνα 1873, Μέρος Α', σ. 248 ἀπὸ ἀφήγησις τοῦ λόρδου Byron.

φεται για να φωτίσει και να τονίσει το αυξημένο ενδιαφέρον, την ιδιαίτερη ευαισθησία του 'Ανδρέα Ζαΐμη απέναντι στα πνευματικά πράγματα της εποχής. 'Ως «λίαν φιλαναγνώστης» χαρακτηρίζεται από τον Γούδα για «ἐπιμελὴ ἀνάγνωση» μᾶς μιλάει ὁ Αἰνειάν. Εὐλογα, λοιπόν, προβάλλεται τὸ ἐρώτημα, ποιά στάθηκε ἡ ὑποδομὴ στὴ μόρφωσή του, σ' ἓναν τόπο μάλιστα, ὅπως ἡ Κερπινή, ὅπου οἱ προϋποθέσεις τῆς παιδείας δὲν παρουσιάζονται ιδιαίτερα εὐνοϊκές.³³ Ἡ ἀπάντηση βρίσκεται στὸ ἄμεσο οἰκογενειακὸ περιβάλλον, στὸν πατέρα του, στοὺς οἰκοδιδασκάλους. Ἐχοντας γευθεῖ τὰ ἀγαθὰ τῆς παιδείας ὁ Ἀσημάκης Ζαΐμης - μαρτυρεῖται ὅτι σπούδασε στὴν Πίζα — θέλησε αὐτὸς μὲν νὰ ἐκπαιδεύσῃ, ὅπως κάλλιον ἐδύνατο τὰ τέκνα του καὶ εἰς ἄλλους πολλοὺς νὰ ἐμπνεύσῃ τὸ αὐτὸ αἶσθημα... Τὰ δὲ τέκνα του δὲν ἤρκεῖτο μόνον νὰ διδάσκωσιν οἱ διδάσκαλοι, ἀλλὰ καὶ αὐτοπροσώπως ἐδαπάνᾳ τὸ πλεῖστον τοῦ χρόνου του, ὅτε μὲν διδάσκων αὐτὰ, ἄλλοτε δὲ ἐρευνῶν περὶ τῆς ἐπιδόσεώς των».³⁴ Ζώντας, λοιπόν, σ' ἓνα περιβάλλον ὅπου ἡ παιδεία λογιζόταν ὡς ὑψιστὸ ἀγαθὸ, μὲ τὴν βοήθεια τῶν δασκάλων καὶ τῆς φροντίδας τοῦ πατέρα του, ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης θὰ διαμορφώσει, σὲ πολὺ νεαρὴ ἡλικία, ἰδιαίτερη διάθεση πρὸς τὴ μάθηση. Ἀναλαμβάνοντας ὅμως, ἀπὸ πολὺ νωρὶς — μόλις στὰ 16 τοῦ χρόνια — τὰ καθήκοντα τοῦ προκρίτου, δὲν θὰ μπορέσει νὰ ἀκολουθήσῃ συστηματικὲς σπουδές, ὅπως ἔγινε στὴν περίπτωσιν τοῦ μικρότερου ἀδελφοῦ του, τοῦ Ἰωάννη.³⁵

33. Τὸ σχολεῖο τῆς Κερπινῆς καταστράφηκε στὴν ἐπανάστασιν τῶν Ὀρλώφ. Ἀργότερα, στὰ 1830 οἱ κάτοικοι ζητοῦν ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν νὰ συσταθεῖ σχολεῖο καὶ νὰ σταλοῦν δάσκαλοι, πβ. Τρ. Ε. Εὐαγγελίδης, *Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, τ. Α', Ἀθήνα 1936, σ. 359, καὶ σ. 335 - 336 γιὰ τὸ σχολεῖο τῶν Καλαβρύτων καὶ τὸν Προκόπιο Οἰκονόμου ἀπὸ τῆς Κυθωνίης ποὺ ἦταν οἰκοδιδάσκαλος τῆς οἰκογένειας Ζαΐμη καὶ κατὰ τὸ 1829 διόρισθηκε στὸ σχολεῖο τῶν Καλαβρύτων.

34. Ἀν. Γούδας, *δ.π.*, σ. 344.

35. Μαρτυρίες γιὰ τὴν «ὑπεροχὴν τῆς παιδείας» τοῦ Ἰωάννη Ζαΐμη, τὴν ἐπικοινωνία του μὲ τοὺς κύκλους τῶν λογίων τῆς εποχῆς, τὸ μεράκι του γιὰ πρόσκτησιν βιβλίων ὑπάρχουν ἀρκετές. Ἦδη στὰ 1815 τὸν βρίσκουμε νὰ ἔχει ἐπαφὴς μὲ τὸν Παναγιώτη Σοφιανόπουλο καὶ τὸν βηλαρικὸ κύκλο (βλ. παρακάτω σημ. 38). Στὰ ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια, (1817 - 1819), τὸν συναντᾶμε ὡς συνδρομητὴ σὲ τρία «λόγια» βιβλία, γιὰ περισσότερα ἀπὸ ἓνα ἀντίτυπα (βλ. Φιλ. Ἥλσιου, *Τὸ ἀναγνωστικὸ γοῦστὸ στὰ χρόνια τοῦ Διαφωτισμοῦ: οἱ Συνδρομητές*, τ. Α', ἀρ. 3697, ὑπὸ ἐκτύπωσιν. Γιὰ ἄλλα μέλη τῆς οἰκογένειας Ζαΐμη βλ. ἀρ. 3695, 3696, 3698) καὶ ὡς συνεργάτῃ τοῦ περιοδικοῦ *Ἑρμῆς ὁ Λόγιος*. Στὸν τόμο τοῦ 1820, σ. 403 - 411, δημοσιεύεται ἡ «Διατριβὴ τοῦ περιφημοῦ Goguet [Αντ. Υγὺς Goguet] περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν Πλαγητῶν», μεταφρασμένη ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Ζαΐμη (πβ. Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος, *Τὰ ἑλληνικὰ προεπαναστατικὰ περιοδικά. Β' «Ἑρμῆς ὁ Λόγιος», 1811 - 1821*, Ἀθήνα 1976, σ. 83, Κέντρον Νεοελληνικῶν Ἑρευνῶν/ΕΙΕ, ἀρ. 20). Ὅσο γιὰ τὴ διψα του ν' ἀποκτήσῃ βιβλιοθήκην, μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε τῆς ἐνέργειάς του ἰδιαίτερα κατὰ τὴ διάρκειαν τῆς ἀποστολῆς του στὸ Λονδίνο, ὡς μέλους τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Δανείου· ἐνέργειες ποὺ ἔφτασαν μάλιστα ν' ἀποτελέσουν κι αὐτὲς ἀντικείμενο ἐπικριτικοῦ σχολιασμοῦ. Ἀν ὁ Ἀνδρέας Λουριώτης, πηγαίνοντας στὸ Παρίσι,

Κι αὐτὴ ἡ στέρηση ἐνδέχεται νὰ τοῦ δημιούργησε κάποια αἰσθήματα μειο-νεξίας στὸ παιδευτικὸ ἐπίπεδο. Ἔτσι, ἴσως, μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ ἡ κάπως ὑπερτονισμένη ἀπὸ τοὺς συγχρόνους τοῦ βιογράφου ἔφεσή του πρὸς τὸ διάβασμα, μαρτυρία καὶ πληροφόρηση ποὺ προέρχονται, ἄλλωστε, ἀπὸ δικές του ὑποδείξεις.³⁶

Μὰ ἡ ἐξέταση γύρω ἀπὸ τὴν μόρφωση τοῦ ἀτόμου καὶ ἡ προσπάθεια νὰ ἀναλυθοῦν τὰ κίνητρά του, ἔρχεται ἀπὸ ἄλλη σκοπιὰ νὰ ἐπιβεβαιώσει ἐκεῖνο ποὺ πιστοποιεῖ, ἀπὸ τὴν δική της ὀπτική, ἡ ἀρχαία ὀνοματοθεσία ὅπως τὴν ὀρίσαμε παραπάνω. Ἀνεξάρτητα, λοιπόν, ἀπὸ τὸν βαθμὸ παιδείας, οἱ ἐπιλογές ποὺ κάνει ὁ Ἀνδρέας Ζαΐμης παρουσιάζονται ἅμεσα συσχετισμένες μὲ τὶς μεταβολές ποὺ συμβαίνουν στὸν ἐθνικὸ καὶ κοινωνικὸ βίο, στὰ χρόνια τῆς προετοιμασίας τοῦ Μεγάλου ξεσηκωμοῦ. Ὅμως, ἡ μελέτη τῆς συμπεριφορᾶς ἐνὸς ἀτόμου ἐνδιαφέρει τὴν ἱστορικὴ ἔρευνα στὸ μέτρο ποὺ τὸ ἄτομο ἐκφράζει τὴ συλλογικὴ νοοτροπία, τὶς στάσεις καὶ συμπεριφορές τῆς κοινωνικῆς ὁμάδας στὴν ὁποία ἀνήκει. Ἔτσι καὶ τὸ συγκεκρι-

δέχεται νὰ διεκπεραιώσει τὶς «παραγγελίες» τοῦ Ἰω. Ζ., (βλ. Λουκία Δρούλια, «Γύρω στὶς πρῶτες σολωμικὲς ἐκδόσεις καὶ μεταφράσεις», *Μνημόσυον Σοφίας Ἀντωνιάδης*, Βενετία 1974, σ. 388, σημ. 5) ὁ Ἰω. Ὀρλάνδος, καθὼς τὸν ἀντιμετωπίζει καὶ ὡς «ἀπεσταλ- μένον ἀπὸ τὸ ἐναντίον μας μέρος», δυσανασχετεῖ κι ὁλοένα τὸν μέμφεται : «Αὐτός, ἀδελ- φέ, ἦλθε διὰ νὰ ἐνδυθῇ, νὰ γλεντίσῃ, νὰ σπουδάσῃ, νὰ κάμῃ βιβλιοθήκην καὶ ὅ,τι ἄλλο δυνηθῇ, μὲ τοὺς ξένους κόπους», (ἐπιστολὴ Ἰω. Ὀρλάνδου πρὸς Γ. Κουντουριώτη, 28 Ἰουλίου 1824, *Ἀρχαῖα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτου 1821-1832 δημοσιευ- ὄμενα ὑπὸ Ἀντ. Αἰγυῶν*, τ. Γ', Ἀθήνα 1922, σ. 65. Παρόμοιες αἰτιάσεις διατυπώνονται καὶ σὲ ἄλλες ἐπιστολές, βλ. λόγου χάρι *ἑ.π.*, σ. 126, 226, 319). Τέλος, ἀναφορικὰ μὲ τὶς σπουδές τοῦ Ἰω. Ζ. στὸ ἐξωτερικὸ ἢ πληροφόρησή μας εἶναι ἀκόμα λιγιστὴ. Δύο μνεῖες ποὺ ἀφοροῦν σ' ἓναν νέο Ζαΐμη δὲν βοηθοῦν νὰ ταυτιστεῖ μὲ βεβαιότητα τὸ πρόσωπο καὶ γιατί δὲν σημειώνεται βαπτιστικὸ ὄνομα καὶ γιατί ἀπέχουν χρονολογικὰ μεταξὺ τους. Περιορίζομαι λοιπόν ἐδῶ νὰ τὶς παραθέσω χωρὶς νὰ προχωρήσω τώρα σὲ λεπτομερέστερη ἐπεξεργασία τους. Ἡ μία μνεῖα προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Κοραῖ, ὁ ὁποῖος στὰ 1813 γράφει μὲ δυσφορία στὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου ὅτι ὁ «Ζαΐμ Ζαΐμωγλους (πουλος)» τοῦ ἀπευθύνει συνέχεια γράμματα καὶ ζητᾷ με ἐπιμονὴ νὰ λάβει ἀπάντησιν (πβ. Ἀδαμάντιος Κοραῖς, *Ἀλληλογραφία*, ἐκδ. ΟΜΕΔ, τ. Γ', Ἀθήνα 1979, σ. 236, 238, 252). Ἡ δευτέρα περιλαμβάνεται σ' ἐπιστολὴ τοῦ Δημ. Μόστρα πρὸς τὸν Φώτιο Σωτήρη (7/19 Αὐγ. 1822), ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὰ ἀναγκαῖα ἐξοδα ἐνὸς σπου- δαστῆ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Βολωνίας. «Ἡρώτησε», γράφει, [ὁ Δεσπότης, δηλ. ὁ μητρο- πολίτης Ἰγνάτιος] τὸν Ζαΐμην πόσα ἐξώδευεν εἰς Βονωνίαν, καὶ τὸν εἶπε δεκαοκτὼ μονέ- δας, καὶ ὅτι μὲ εἴκοσι μονέδας ἡμπορεῖ τις νὰ ζῇ καλὰ, καὶ νὰ κάμῃ καὶ κἀνὲν φόρεμα». (βλ. Ἀρχεῖο Μόστρα, ΓΑΚ, Κ 125, τχ. Ε').

36. Βλ. ἐδῶ σημ. 30. Γιὰ τὴ μόρφωση τοῦ Α.Ζ. ἔχουν διατυπωθεῖ ἀντιφατικὲς ἀπό- ψεις. Ὁ Ε. Ι. Μάλαινος στὴν *MEE* σημειώνει ὅτι «ἐστειρεῖτο μεγάλῃς μορφώσεως», ἐνῶ ὁ Π. Σινόπουλος, *Ἀνδρέας Λόντος*, Μέρος Α', 1789 - 1824, Πειραιῶς 1927, σ. 21 τὸν ἀπο- καλεῖ «λογιῶτατον», κρίνοντας ἀπὸ τὴν ἐκφραση «πρὸς Διὸς τοῦ φίλιου» ποὺ χρησιμο- ποιεῖ σ' ἐπιστολὴ τοῦ.

μένο μας παράδειγμα μπορεί να χρησιμεύσει ως ένδειξη για τις συντελούμενες μεταλλαγές.

Ένδειξη, ωστόσο, ή οποία στη μορφή αυτή, μοιάζει ν' αποτελεί ξεχωριστό, μεμονωμένο δείγμα στο χώρο της ήγετικής ομάδας στην Πελοπόννησο.³⁷ Άν, από μόνη της, δεν επαρκεί για να τεκμηριώσει γενικότερα φαινόμενα αλλαγής, συνδυαζόμενη με άλλες μαρτυρίες διαφωτισμού —τά ενδιαφέροντα, λόγου χάρη, του Άνδρέα Λόντου, του Άνδρέα Καλαμογδάρτη και του Θεοχάρη Ρέντη για το θέμα της γλώσσας και τη σχετική επικοινωνία τους με τον Βηλαρά³⁸— μπορεί κάπως πιο εύγλωττα να φωτίσει τις διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται, κατά τη χρονική εκείνη στιγμή, στην παραδοσιακή κοινωνία των προκρίτων. Ήξάλλου, έντοπισμένη στην Άχαΐα, παρουσιάζει μιὰ παρέκκλιση που εύκολα μπορεί να έρμηνευθεί και από τὰ άλλα, τὰ παράλληλα ιστορικά φαινόμενα που συμβαίνουν στην περιοχή. Οί αυξημένες έμπορικές δραστηριότητες, ή έμπορευματοποίηση της παραγωγής, ή συγκέντρωση του πελοποννησιακού έμπορίου, στο μεγαλύτερό του ποσοστό, στην Πάτρα,³⁹ έδρα τότε όλων των ξένων προξενείων —θυμίζω άκόμα έδω τη συμμετοχή του Άνδρέα Ζαΐμη σέ έμπορική εταιρεία, στην Πάτρα τὸ 1814⁴⁰— προκαλούν τροποποιήσεις στὸν οικονομικό τομέα, με τις αντίστοιχες συνέπειες στην κοινωνική και πνευματική ζωή. Είναι φυσικό, λοιπόν, οί εκπρόσωποι τής νέας γενεάς, άνθρωποι γύρω στὰ είκοσιπέντε τους χρόνια, έχοντας υποδομή δεκτική, νά έπηρεάζονται άμεσότερα από τις αλλαγές και νά μετέχουν ζωηρότερα στις νέες διαδικασίες.

37. Καί έδω μιὰ πρώτη άναζήτηση πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτή δέν παρουσιάζει έμφανείς διαφοροποιήσεις στην έθμική παράδοση. Δειγματοληπτικά αναφέρονται οί οικογένειες τών Δεληγιάννη, Σισίνη, Νοταρά, Μαυρομιχάλη όπου ή καθιερωμένη συνήθεια παραμένει άναλλοίωτη. Φυσικά ή τεκμηρίωσή μας δέν είναι καθόλου εξαντλητική.

38. 'Ιωάννου Οικονόμου Λαρισσαίου, 'Επιστολαί διαφόρων..., σ. ρλβ' - ρλγ'. Στόν ίδιο κύκλο έντάσσεται και ό 'Ιωάννης Ζαΐμης όπως φαίνεται από έπιστολή του Παναγιώτη Σοφιανόπουλου από τὸ Σοπωτό, 3 Μαΐου 1815, στὸν Θεοχάρη Ρέντη στην Κόρινθο όπου γίνεται μακρὸς λόγος για γλωσσικά θέματα, δ.π., σ. 226.

39. Πβ. Βασίλης Κρεμμυδάς, *Σηγκυρία και έμπόριο στην προεπαναστατική Πελοπόννησο, 1793 - 1821*, Άθήνα, Θεμέλιο, 1980, σ. 60.

40. Λουκία Δρούλια, «'Η έμποροεταιρεία» τών άδελφών Ζαΐμη, Παν. Χειλόπουλου και Σπ. Κανέλου, Πάτρα 1814 - 1816», άνάτυπο από τὰ *Πρακτικά τοῦ Β' Διεθνoῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν*, Πάτραι 25 - 31 Μαΐου 1980, τ. Γ', Άθήνα 1981 - 1982, σ. 371 - 379.

ΤΟ ΕΓΓΡΑΦΟ

Δίφυλλο 0,22 × 0,19

φ. 1r

- 1813: 18 μαιου ἐσταιφανωθήκαμε
1816: 22 ἡανουαρίον ἐγεννηθι ἡ κατήνα ἡμε
ρα σαβατω εἰς τῆς πενται ἡορα την
ὅποια ἐβατησεν ὁδεσπότης
1817: 1 ἡανουαρίον ἐγαινηθι ἡαντηροπι ἡμε
ρα δευταιρα τὴν ὅποιαν ἐβατησεν
ὁθηωστης κύρπαναγιοτακῖς
1819: 21 φευροναρίον ἐγενήθι ἡανδρομάχη ἡμέ
ρα παρασκεβη τὴν ὅποι/αν
ἐβατησεν ὁκυρπαναγιοτακῖς / φλόκας
1820: 6 μαι(ου) ἐγεννηθι ὁηοάνης θρασιβούλης
ἡμέρα πεμπτη τὸν ὁποίων ἐβαπτη
σεν ὁδεσπότης
1822: 29 ὁκτωβρί(ου) ἐγενοιθη ὁθρασι/βούλος
ἡμερα κυριακί

φ. 2v

(χειρόγραφη σημείωση Θρασυβούλου Ζαῖμη :)

Ληξιαρχικαὶ σημειώσεις ἀδελφῶν Ζαῖμη